

Відгук

офіційного опонента про дисертацію
Черемської Ольги Степанівни
«Харківська філологічна школа в історії
українського мовознавства 20–30-х рр. ХХ ст.»,
подану до захисту на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук
зі спеціальності 10.02.01 – українська мова
(Київ, 2020. 490 с.)

Важливий чинник будь-якого суспільного поступу – наука. Вона не має кордонів і водночас обмежена просторовими рамками. Її творцем є окремі постаті й цілі наукові напрями з вагомими набутками, визнаними в ученому світі. Наука має своїх овіяних заслуженою славою предтеч, що не загубилися у вирі відкриттів, нововведень, гострих дискусій, у неї є незаперечні авторитети, на яких не впливає час з усіма його найвразливішими викликами. Ідеться про зачинателів якогось напрямку, відкривачів тієї або тієї теорії. Майже всім відомі закони про спадковість Г. Менделя, теорія відносності А. Ейнштейна, теорія видів Ч. Дарвіна, теорема Піфагора або закони класичної механіки І. Ньютона. Та науці притаманна не лише всепланетарність, а й географічна закоріненість. Не становить винятку в цьому еволюційному процесі й лінгвістика. В. фон Гумбольдт, Ф. де Соссюр, Е. Сепір, Б. Уорф – це шановані всім мовознавчим людом постаті. Українська наука про мову не мислиться без таких імен, як П. Беринда, М. Смотрицький чи О. Павловський. Достойними її представниками пізнішого періоду є І. Огієнко, О. Синявський, О. Курило. Донедавна нашу науку впевнено вели вперед М. Жовтобрюх, Л. Скрипник, Г. Удовиченко, С. Бевзенко, а натепер їхню естафету перейняли К. Городенська, П. Гриценко, С. Єрмоленко, А. Загнітко. Цей список, зрозуміла річ, можна продовжувати й продовжувати з огляду на історію й сьогодення.

Кожен учений зосереджує свої дослідницькі зусилля довкола якоїсь проблеми, але одинаком себе не почуває, оскільки або солідаризується в

поглядах на те чи те явище з кимось, виявляючи і свою позицію, або веде за собою послідовників. Доброю традицією з-поміж науковців стало об'єднання в гуртки, спілки, товариства або наукові школи.

Нині точиться багато розмов про лінгвістичні наукові школи. Бракує, проте, студій, які б різнобічно висвітлювали їхню теоретичну і практичну діяльність. Навіть в авторитетних енциклопедичних виданнях не знайти інформації про ці інституції. Отже, потреба в працях, які розкривали б історію створення, узагальнювали б досвід функціонування українських мовознавчих шкіл, очевидна, точніше, вона нагальна. Так склалося, що словесники набули й набувають передусім через вишівське освітнє середовище системні знання про Казанську, Московську, Петербурзьку лінгвістичні школи, про Празький лінгвістичний гурток. І це, звичайно, добре. Та, на жаль, вони володіють куди скупішою інформацією про Харківську, Київську, Одеську, Львівську мовознавчі школи. Свою печать на такий сприкрений факт наклав час. Ще три десятиліття тому не велено було згадувати яскравих представників цих шкіл Олексу Синявського, Юрія Шевельова чи Олену Курило. Сьогодні вирізнені й інші незаконно призабуті постаті, що входять до когорти репресованих лінгвістів. Вони повертаються в наукову царину, щоправда, не такими, як бажалося б, темпами. Не все з їхнього доробку оприявлено. На багато питань, які безпосередньо стосуються порушених проблем, відповідає своїм комплексним і новаторським дослідженням О. Черемська.

Почнемо розгляд дисертації, як зазвичай це роблять, зі вступу. Можна було б не говорити про цей фрагмент роботи, та деякі підстави зобов'язують удатися до такої розмови. Одна з них – глибоке вмотивування актуальності дослідження, заявленої через два аспекти: інтра- та екстралінгвальний (історико-культурний) і виокремлення в першому двох взаємозв'язаних планів: історіографічного та історико-мовного. Заслуговує схвалення обґрунтування міждисциплінарного підходу до тлумачення понять “філологічна школа”, “історія української літературної мови”, який

передбачає залучення методологічних принципів наукознавства, історії, філософії, культурології, етнології.

Тепер конкретно про зміст рецензованої праці. Кожен із п'ятьох її розділів постає як системний, логічно завершений виклад, а в сукупності вони, доповнюючи один одного, утворюють концептуалізований науковий дискурс зі своїми пріоритетами, осягненими в повному обсязі, або порушеними, або й не розв'язаними до кінця питаннями.

Різномислення поняття «наукова школа» вимагало трактування його крізь призму критеріїв диференціації інституційних напрямів, концепцій. У цій інтерпретувальній шкалі вирізняє родо-видову залежність. Її можна представити так: наукознавство – напрям – школа (течія, гуртки ...). Належну увагу приділено терміну «наукознавство», який ще й дотепер, попри свою тривалу еволюцію, не став загальноприйнятим, його зв'язку з природничими та соціогуманітарними науками. Проаналізувавши різні погляди на досліджувану проблему, що з'явилися в наукознавстві, дисертантка цілком логічно визначила основними рисами наукової школи колективну форму творчості, ідейний та моральний вплив визнаного вченого, новизну змісту й методів наукових досліджень, а характерними ознаками її – вагомість та суспільну поцінованість одержаних результатів, авторитет у певній галузі науки, оригінальність методики досліджень, спільні наукові погляди, високу кваліфікацію дослідників, згуртованих довкола провідного вченого (с. 53). Не залишено поза увагою і такого важливого питання, як умови об'єднання вчених у наукову школу, а саме: лідер, учні, установа, власна ідеологія, видання й оприлюднення наукових досягнень (с. 55).

У дисертаційній праці переконливо доведено, що Харківська філологічна школа (далі ХФШ), як і будь-яка наукова школа, функціонувала автономно й водночас зберігала зв'язок з іншими спорідненими з нею інституціями, переймала їхній досвід або передавала їм свої досягнення. Винятково важливим є врахування постання цієї школи на основі творчого засвоєння національних наукових традицій, розкриття зв'язку Харківської

слов'янознавчої (психолінгвістичної, фонетичної, граматичної, стилістичної) школи з Київською історико-філологічною (фонетичною, стилістичною), Одеською фонетичною, Львівською нормувально-граматичною школами. Вельми сутнісним у зв'язку з цим є культивоване О. Черемською твердження В. Глуценка про те, що Харківська філологічна школа «хронологічно й концептуально передувала Московській, яка творчо використала» її досвід (с. 66.).

Окрему увагу приділено таким атрибутам наукової школи, як лідер, учень / послідовник. Незаперечним лідером Харківської ФШ по праву вважають Олександра Потебню. У роботі окреслена в загальних рисах мовознавча концепція цього науковця через візію його учнів та послідовників, причому з урахуванням географічного й часового критеріїв. Харківську ФШ вирізняє широта наукового спектра. Тому закономірно, що її іменують її по-різному: «естетико-психологічна», «історико-філологічна», «філологічна», «лінгвістична», «лінгвофілософська», «О. Потебня і Харківська лінгвістична школа». «Ці напрямки, – наголошує О. Черемська, – детерміновані загальними тенденціями розвитку філології у відповідні історичні періоди» (с. 86).

До заслуг дисертантки слід віднести й те, що вона чітко виокремила етапи формування ХФШ, урахувавши еволюційні процеси, які переживало європейське мовознавство, та зміну напрямів наукових досліджень усередині самої школи. Вичленувано передпотебнянський, потебнянський і постпотебнянський періоди, виписано стратегічну й тактичну запрограмованість кожного з них, вияскравлено їхню специфіку та досягнення, з'ясовано послідовність і наступність, що забезпечували тодішній і підтримують теперішній успіх школи.

Відомо, що нічого в цьому світі не постає на голому ґрунті. Не могла виникнути сама по собі ХФШ. Існує низка причин з'яви цієї інституції, що визначали її подальші еволюційні процеси. Проблема, про яку йдеться, знайшла своє системне представлення в розділі «Слов'янознавчі дослідження

в Харківській філологічній школі XIX ст.». Коріння цих студій сягає «школи філософії» Й. Б. Шада й прямує до «Харківської трійці» (І. Срезневського, М. Костомарова, А. Метлинського) та її послідовників. На думку авторки праці, важливістю позначене критичне переосмислення ідей німецького ідеалізму, але куди сутніснішими були версії І. Срезневського, А. Метлинського, М. Костомарова та ін. про походження української мови, її окремішності з-поміж слов'янських мов, про періодизацію «славено-російської» мови. Докладно схарактеризована в дисертації лінгводидактична концепція І. Срезневського органічно вклинюється всім своїм змістом у сучасну парадигму про рідномовне навчання. Структурні підрозділи, присвячені проблемам нормалізації правопису й лексики (О. Павловський, М. Цертелєв, П. Білецький-Носенко, О. Афанасьєв-Чужбицький, П. Морачевський, В. Мова-Лиманський), можуть увійти без суттєвих корегувань до нового курсу «Історія української літературної мови», який, слід сподіватися, побачить світ найближчим часом. Кожну із щойно згаданих та інших постатей вирізнено на європейському, слов'янському й неодмінно українському наукознавчому тлі, причому з обов'язковим використанням життєписного фону. Погляди представників першого періоду ХФШ на самобутність, автономність української мови, її місце в сім'ї слов'янських мов не втратили своєї гостроти й тепер, навіть посилили її. Розроблені в той час лінгвістичні версії добре прислужилися науці в добу незалежності, коли ламалася традиційна імперсько-радянська версія про генезис української мови та її безпосередні й опосередковані зв'язки зі слов'янськими мовами й мовою праслов'янською. Винятковий акцент зроблено на впливі попередників, зокрема А. Метлинського, на лідера ХФШ О. Потебню, отже, і на всю її майбутню історію.

Осердям роботи можна вважати розділ «О. О. Потебня і Харківська філологічна школа». Лінгвістична концепція, яку розробив теоретик та ідеолог ХФШ, дістала назву потебнянство (потебніанство, потебніянство). Потебнянству випала непроста доля: від повного сприйняття ідей ученого до

утворення ревізійних варіантів його теорії. У роботі подано вичерпну інформацію про наповнюваність цього терміна. Він, наголошує дослідниця, як і саме вчення Олександра Опанасовича та його послідовників, неоднозначний за своєю суттю: «вивчення й популяризація наукових ідей видатного лінгвіста» – «філологічна школа, створена учнями й послідовниками О. Потебні в Харківському університеті наприкінці ХІХ – у першій половині ХХ ст.» – «потужний світоглядно-філософський напрям у гуманітаристиці ХХ ст.». Поряд з аналізованим терміном побутує поняття «неопотебніанство», яке «використовують стосовно тих науковців, які не мають безпосереднього стосунку до традицій Харківського університету, але тією чи тією мірою апелюють до ідей О. О. Потебні» (с. 151). Прикро, звичайно, що в сучасному науковому дискурсі не прижився термін «потебніанство». Він, як пише дисертантка, лише спорадично функціонує, репрезентуючи філософсько-лінгвістичну концепцію наукової школи О. Потебні, напрям у розвитку суспільного знання, філософсько-поетологічну школу, ревізійний варіант теорії Потебні. Має законне право на функціонування поняття «потебніанці» – учні, послідовники Олександра Опанасовича.

Про спробу виокремлення за самотніми характеристиками наукової постаті О. Потебні О. Черемською вже йшлося вище. До заслуг дослідниці уналежнюємо таке: зроблено яскравий акцент на тих теоретичних і практичних підходах ученого, які стосуються української словесності, а саме: збирання й упорядкування фольклорного матеріалу, захист української мови, культури, народності, ретельне студіювання української мови, української народнопоетичної символіки, історії та тогодення української мови, зокрема її фонетичних і лексико-граматичних, акцентологічних особливостей. Згадано й про перекладацьку діяльність Олександра Опанасовича, про його роль у здійсненні ідей просвітництва, передусім утвердження принципу рідномовного навчання та виховання.

Тепер про власне наукову інтерпретацію в дисертації набутку О. Потебні. Вирізнено ті грані його психолінгвістичної і граматичної теорії та прагматики, які знайшли своє обґрунтування і системне продовження в рамках ХФШ. Виклад логічний, опертий на першоджерела, що робить його переконливим, і на численні наукові студії, що надає йому аргументованості. О. Черемська не просто цитує вчених, а зіставляє різні погляди, об'єднує їх у широку наукову парадигму, де чітко простежена авторська, себто її, позиція. Вона вповільнено зупиняє свій погляд на теорії про внутрішню форму слова з екстраполованням її на різні мовні рівні, а також на фольклорний та літературний матеріал, докладно характеризує граматичну концепцію за трьома параметрами (слово – частина мови – речення), запроєктовуючи її на сучасну лексикологію, морфологію і синтаксис. Випрацювана теорія може з успіхом увійти до новітніх лексико-семантичних, граматичних студій і до курсу «Історії української літературної мови».

В окрему сторінку об'єднано науково-теоретичні праці потебнянців, зокрема Д. Овсянико-Куликовського, А. Горнфельда, В. Харцієва, Б. Ляпунова, М. Сумцова, О. Ветухова та ін. Створено кілька сюжетних ліній, які, органічно взаємодіючи, розкривають і саму постать Потебні, і засадничі положення його тієї або тієї концепції, і творчу діяльність ХФШ. Приміром, якби зібрати докупи розсіпані в дисертації свідчення О. Ветухова про свого вчителя і проаналізувати їх, вийшло б досить цікаве дослідження. Отож порадимо дисертантці взятися за цю справу й підготувати нові розвідки.

Така важлива проблема, як закорінення системно-структурного напрямку в діяльність ХФШ (20–30-ті рр. ХХ ст.), стала об'єктом дослідження окремого розділу. Дисертантка зуміла лаконічно й водночас емко відрефлексувати перебіг подій конкретного періоду із креативним взоруванням на європейський досвід, щоб потім на цьому інтра- / екстралінгвальному підмуркові представити особливості розвитку ХФШ – за персоналіями, концепціями, напрямками. Сказано вагоміте слово про досягнення теоретичного і практичного мовознавства, лексикографії,

термінографії, про формування літературного стандарту української мови. О. Черемська дає власну оцінку явищам, подеколи роблячи сміливі висновки, як ось цей: «... розгляд мови як психосоціальної системи започаткував не Ф. де Соссюр, а український мовознавець О. О. Потебня. А Р. Якобсон, який збудував свою теорію на вченні О. О. Потебні (не завжди покликаючись на джерело своїх ідей), на жаль ... про це не згадував» (с. 235).

Заслугою дисертантки слід уважати те, що вона встановила закономірності віддзеркалення системно-структурного напрямку на фонологічному, морфологічному, синтаксичному, лексико-семантичному, орфографічному зрізі. Візьмемо для прикладу перший із них. Аргументовано доведено, що українська фонологія 20–30-х років ХХ ст. невіддільна від концепції про фонему І. Бодуена де Куртене і Л. Щерби. Представлено еволюцію цього вчення, логічним завершенням якої є фонологічна версія М. Наконечного, що знайшла своє відображення в розділі «Фонетика» «Курсу сучасної української літературної мови» за ред. Л. Булаховського. У роботі проаналізовано для переконливості й інші фонетико-фонологічні погляди – В. Ганцова, автора розділу «Фонетика» у проєкті українського правопису (1926), С. Кульбакіна, автора студії «Українській языкъ...» (1919), М. Йогансена, автора статті «Фонетичні етюди (замітки з нагод фонетики м. Шишак на Полтавщині в зв'язку з літературною вимовою)» (1927), О. Синявського, автора праці «Спроба звукової характеристики літературної української мови» (1929), К. Німчинова, автора роботи «Український язык у минулому й тепер» (1926). О. Черемська не забуває згадати й про те, що при Харківському інституті народної освіти організовано кабінет експериментальної фонетики й проведено за допомогою кімографа серйозні дослідження, які стосуються фізіологічних та акустичних змін під час артикуляції звуків мовлення.

Щодо морфологічних студій представників ХФШ, то в роботі схарактеризовано два її важливі аспекти – статус і роль активних дієприкметників (зокрема, на *-чий*, *-(в)ший*) і предикативних форм та

конструкцій на *-но*, *-то* – із залученням праць О. Синявського, М. Гладкого, М. Сулими, Г. Сабалдира, М. Грунського, Л. Булаховського, О. Матвієнка, у яких ішлося про відновлення самобутніх морфологічних маркерів української мови, що опинилися на периферії через силомічне російщення. Неоднотайність поглядів харківських мовознавців перенеслася в лоно сучасної морфологічної теорії і практики, тобто проблеми, які розв'язувалися в 20–30 рр. ХХ ст., нині реанімувалися і потрапили до кодифікаційної сфери, отже, творчий процес випрацювання морфологічної норми триває.

Дещо в іншому форматі еволюціонував синтаксис, позаяк він розвивався з позицій психологічного підходу. Це характерне передусім для праць О. Синявського, М. Сулими, М. Гладкого, Л. Булаховського, О. Бузука. І в цій ділянці мови вирішено найактуальніші проблеми того часу: класифікація односкладних речень, структура й значення бездієслівних конструкцій, морфологічне вираження та семантичне наповнення головного компонента безособового речення і деякі інші. Авторка аналізує ці явища з погляду потєбнянської граматичної концепції, повторюючи вслід за І. І. Огієнком, що «... тільки ... у творах Потєбні українська наука відродилася з небувалою силою й глибиною» (с. 253), що «Потєбня ніколи не опускає ока при своїх дослідах психології та соціології, а також і філософії мови» (254).

Кваліфіковано, комплексно з'ясовано проблему кодифікації лексики в працях мовознавців ХФШ. Тут крок за кроком, кадр за кадром представлено еволюцію лексикографічної продукції з вирішенням новаторських підходів, насамперед того, що основний реєстр словників репрезентує питома українська лексика й термінологія.

З особливим інтересом читається підрозділ про роль харківських мовознавців у становленні правописних норм сучасної української літературної мови. Зі стенографічною точністю виписано підготовчу роботу, пов'язану з прийняттям першої та другої редакції українського правопису, саму процедуру орфографічної кодифікації і наслідки її, схарактеризовано

Правописні словники Г. Голоскевича та О. Ізюмова, що базувалися на засадах Харківського правопису 1929 року, отже, «кодифікували зазначені норми й сприяли їх упровадженню в мовну практику» (с. 274). Чітко прокоментовано настанови держави стосовно правописної норми, з'ясовано роль окремих постатей у цьому процесі (І. Огієнко, О. Синявський та ін.), вирізняє найдискусійніші моменти, окремі з яких (наприклад, уживання *z* і *z'* в словах іншомовного походження) не втратили своєї гостроти й сьогодні. Варто було більше уваги звернути на зв'язок між першим та другим правописом, а також між харківським правописом і тим, який запропонувала Правописна комісія під керівництвом першого заступника наркома освіти УРСР А. Хвилі, що «підготувала нову редакцію “Українського правопису”» (с. 271). Постає проблема: була це нова редакція чи зміни до чинного на той час так званого скрипниківського правопису.

У дисертації цілком заслужено відведена пріоритетна роль функціональному аспектові в дослідженнях харківських мовознавців на початку ХХ ст., адже перша системна праця з української стилістики з'явилася саме в Харкові, а її автором є представник ХФШ Б. Ткаченко. До виформування соціального аспекту диференціації стилів, обґрунтування об'єкта стилістики, упорядкування термінології та систематизації індикаторів функціональних стилів причетний ще один видатний представник цієї школи – Л. Булаховський. Якщо ж уже зайшлося про творців української стилістики, то всіх їх згадано в роботі (крім уже названих, О. Ветухов, В. Ганцов, М. Йогансен, М. Наконечний, К. Німчинов, О. Синявський, С. Смеречинський, М. Сулима, О. Фінкель) і зауважено, що основним живильним джерелом концепції кожного з них була наукова спадщина О. Потебні.

Тримаючись діахронного принципу, О. Черемська системно викладає процес становлення під впливом традицій слов'янського та західноєвропейського мовознавства стилістики як окремої наукової галузі в рамках ХФШ. Одним із зачинателів цього процесу вона небезпідставно

вважає послідовника О. Потебні М. Сумцова, який у «Начерку розвитку української літературної мови» (1918) чітко розмежував художній, науковий і публіцистичний стилі, а найяскравішим представником – Б. Ткаченка з його «Нарисами української стилістики», де вперше заявлено про теоретичну і практичну стилістику. Саме в цій студії, твердить дослідниця, «здійснено спробу систематизації мовних явищ за окремими функціональними стилями й за носіями відповідних мовних властивостей. Напрацьовано практичні поради й подано комплекс вправ щодо вживання лексичних груп, фразеологізмів, граматичних форм. Засадниче поняття “літературна мова” потрактовано як продукт культурного розвитку, як свідомо організований витвір, що покликаний обслуговувати всі сфери культурної діяльності суспільства» (с. 319–321).

Серед кардинальних проблем лінгвістики – процес нормування мови, вироблення літературних норм. Він має свій початок, але не має завершення, тобто є за своєю природою перманентним явищем із притаманною йому новаційністю, інноваційністю, реанімуванням, архаїзацією тощо. Діяльність ХФШ як авторитетної наукової інституції, пересвідчує дисертантка, невіддільна від цього процесу. Незаперечним авторитетом у сфері кодифікування вона вважає Л. Булаховського. Його концепцію з'ясовано досить повно: розкрито соціальну природу літературної мови, її зв'язок з писемністю, суспільною свідомістю, наголошено на обов'язковості норм і їхній гнучкості. Незаперечні переваги вчення Леоніда Арсенійовича в тому, що воно увібрало в себе досягнення європейського і світового мовознавства та наукознавства XIX – початку XX ст. Заслуговує високої оцінки ретельний аналіз концепції Б. Ткаченка про літературну мову та літературну норму. Вона, на жаль, не ввійшла потужно в лінгвістичний ужиток через об'єктивні причини. Окремі засадничі положення її лише оприявнюються, тож є сподівання, що після знайомства з дисертацією посилиться інтерес до Б. Ткаченка як стиліста. Рясне цитування, до якого вдається дослідниця, не утруднює виклад, а удоступнює його, бо ж висмики з праць цього

мовознавця – явище рідкісне в статтях чи монографіях. Деякі міркування вченого з висоти натеперішнього дня не сприймаються. Наприклад, важко погодитися з тим, що термін «літературна мова» доречно замінити на «нормальна мова» або «спільна мова». Викликає захоплення і сьогодні нормотворча діяльність М. Гладкого, М. Сулими, а особливо О. Синявського. У роботі скрупульозно вистудійовано їхні праці з використанням поданого в них багатого ілюстративного матеріалу, дано їм об'єктивну оцінку, яку можна представити в такому узагальненому вигляді: літературні норми, які пропонували представники ХФШ, або зовсім вийшли з ужитку, або опинилися на периферії, або міцно прижилися на засадах альтернативності чи безальтернативності, або сьогодні вживлюється у функціональний простір.

Процес формування української літературної мови невіддільний від постаті Т. Шевченка. О. Черемська розкрила зримий і результативний науковий слід представників ХФШ в осягненні феномену мовної практики Великого Кобзаря і її впливу на процес становлення національної мови. Чого варті шевченкознавчі погляди О. Синявського, які, на превеликий жаль, ще не «вплелися» в традиційну мозаїку поглядів на автора «Кобзаря» як основоположника нової української літературної мови. Отож переадресуємо їх до курсу, про який згадували вже не раз і не два, – «Історії української літературної мови». Прикро, що за берегами рецензованої розвідки залишився письменницький досвід Г. Квітки-Основ'яненка в рецепції представників ХФШ.

Уважне ознайомлення з дисертацією постійно наштовхувало на думку, що діяльність ХФШ розглядається якось осібно, без зв'язку з іншими школами, зокрема Київською. (Принагідно зауважимо, що такі інституційні контакти можуть вилитися в багатосюжетну оповідь, тобто в окрему масштабну студію.) І от нарешті в підрозділі «Погляди мовознавців на джерела розвитку української літературної мови» знаходимо цікавий порівняльний аналіз шкіл. На допомогу дослідниці приходить Ю. Шевельов

із його версією про крайніх (представників Київської школи) і поміркованих (представників Харківської школи) пуристів. Неймовірно прикро, що ці природні змаги двох потужних шкіл поглинуло російщення, яке заступило на початку 30-х років збіглого століття українізацію. Похвалимо дисертантку за те, що вона розкрила з певним ступенем повноти роль і місце Ю. Шевельова в українській лінгвісторіографії, у популяризації доробку ХФШ. Хтось, апелюючи до теми дисертації, може сприймати це як анахронізм. Ми ж убачаємо в такому підході великий позитив: за безпосередньою участю видатного філолога сучасності встановлено пріоритети, незаперечні досягнення, реальні перспективи наукової школи.

Нарешті, укажемо ще на один вартий позитивної оцінки момент: процес мовного нормування «пропущено» через фіксацію його в періодичних виданнях Харківщини.

Серйозна праця викликає якісь зауваження або побажання. До поданих вище міркувань додамо такі:

1. Відомо, що в різних освітньо-культурних центрах України формувалися в певні періоди свої філологічні школи з певними напрямками наукових досліджень. Хоч авторка й не ставила завдання виявити спільне та відмінне в історіографії мовознавчих центрів України, проте в теорії лінгвісторіографії варто було наголосити на тому, які чинники впливають на становлення і розвиток конкретних наукових шкіл, центрів на різних територіях, у різних навчально-освітніх осередках, наукових інституціях. Наприклад, у Галичині ще був сильний чинник релігії, церкви, вплив культурно-освітньої політики місцевої влади. Треба враховувати також тенденції загальноєвропейських суспільно-політичних процесів.

2. Цікаво було б простежити основні етапи формування історії літературних мов в інших слов'янських народів саме в досліджуваний період з огляду на методологію. Так, Ю. Шевельов у статті «Міркування про історію літературної мови, історичну діалектологію та історичну граматику (Українська мова. 2014. №3. С. 146–160) здійснює зіставний аналіз праць з

історії польської літературної мови Т. Лер-Сплавінського, української – митрополита Іларіона, словацької – Е. Пауліні й робить висновок, що польська та українська мови трималися історико-культурного методу, а Е. Пауліні, орієнтований на структуралізм, послідовно з'ясовував роль іншомовних елементів у словацькій літературній мові, простежував, які чужі мови вживали в Словаччині в минулому та які суспільні потреби вони обслуговували.

3. Бажано було б подати ґрунтовніший опис наукових здобутків О. Синявського в історії формування літературного стандарту української мови, на чому акцентують увагу М. Жовтобрюх і Ю. Шевельов. Скажімо, сам О. Синявський у передмові до «Норм» (1931) зауважував, що цією книгою він синтезував матеріал із таких своїх праць: «Порадник української мови» (1922) та «Українській языкъ. (1923). Було б цікаво простежити сам процес еволюції поглядів лінгвіста на нормування мови.

4. Значна роль у реактуалізації здобутків мовознавців Харківської філологічної школи належить М. Жовтобрюхові – автору праць із історії української літературної мови. Досліджуючи мову української преси в монографіях „Мова української преси (до середини дев'яностих років XIX ст.)” (1963) і „Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.)” (1970), цей учений наголошував: „В історії літературної мови, у збагаченні її словника, в лексичному, граматичному й орфографічному нормуванні, в розвитку структурно-функціональних стилів велику роль відіграє періодична преса ... наукове дослідження історії літературної мови в усій сукупності її стилів і жанрів обов'язково передбачає також і глибоке всебічне вивчення мови періодичної преси на всіх етапах її існування” [Жовтобрюх М. Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.). 1970. С. 3]. Які аспекти діяльності Харківської філологічної школи знайшли відображення в працях мовознавця? У чому ж полягає самобутність оцінки автора?

З усією відповідальністю заявляємо, що висловлені міркування не впливають на загальну високу оцінку роботи, а радше спонукають її авторку до подальших заглиблень у проблему, яка далека від вичерпного осягнення. У цьому пересвідчує хоча б той факт, що ХФШ й сьогодні заявляє про свою самобутність.

Автореферат повністю відповідає змістові дослідження. Його результати широко апробовані через публікації в українських і закордонних виданнях, а також через участь у наукових форумах різного рівня.

Отже, дисертація «Харківська філологічна школа в історії українського мовознавства 20–30-х рр. ХХ ст.» відповідає за всіма параметрами вимогам МОН України, які зазначені в «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженому КМУ № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, унесеними відповідно до Постанов КМУ № 656 від 19.08.2015 та № 1159 від 30.12.2015 р.), а її автор – Черемська Ольга Степанівна – заслуговує присудження їй наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент –
доктор філологічних наук,
професор, ректор
Полтавського національного
педагогічного університету
імені В. Г. Короленка

[Handwritten signature]
М. І. Степаненко

*Відрук надійшов до спеціалізованої
вченої ради Д 26.173.01 Інституту україн-
ської мови НАН України 24 лютого 2021р.
Учений секретар спецради В.М. Фурса*